

Aleksandra Ilić-Rajković¹
Univerzitet u Beogradu

Ispit zrelosti kao uslov za nastavak školovanja u Srbiji krajem XIX i početkom XX veka²

Rezime: U Srbiji su ispiti zrelosti polagani prvi put školske 1875/76. Zakonom su propisani 1873. godine, a regulisani 1876. posebnim Pravilima u koja su unošene izmene 1880, 1892, 1902. i 1907. godine. Od ispita zrelosti, prema ovom dokumentu, očekivalo se da proceni da li je znanje koje učenik poseduje dovoljno kvalitetno za pohađanje nastave na Velikoj školi, odnosno Univerzitetu, tj. da li je znanje koje iznosi iz srednje škole dovoljno obimno, sistematično i primenljivo. Ispit je u svakoj školi organizovala komisija sastavljena od nastavnika, upravnika škole i izaslanika Ministra prosvete. U radu je analiziran program ispita zrelosti, kriterijumi, stavovi i dileme u vezi sa procenom zrelosti, prolaznost, kao i organizacioni aspekti ovog ispita.

Ključne reči: ispit zrelosti, ocenjivanje, istorija obrazovanja, škola.

Ispit zrelosti je za srednje škole (gimnazije i realke) u Srbiji propisan 1873. godine, a prva generacija maturanata polagala ga je 1876. godine, kada su propisana i prva Pravila o ovom ispitu. Ispit zrelosti trebalo je da pokaže da li je učenik spreman za nastavak školovanja na Velikoj školi, što prvi član Pravila definiše na sledeći način: „Kao dokaz postignute zrelosti, na ovom ispitu se traži od ovakoga pripravnika, da je toliko u naukama napredovao i umno se razvio, da može bez velikog naprezanja i s pouzdanjem dati u glavnom račun *o* onome, što je dotle u gimnaziji ili realci učio, i da je zadobio potrebnu spremu za dalje fakultetsko obrazovanje“. Učenik koji je želeo da nastavi obrazovanje na Velikoj školi trebalo je da na ispitu zrelosti pokaže „dovoljnu meru osnovnog, harmonijskog spojenog

¹ Mr Aleksandra Ilić-Rajković je asistent na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

² Rad je nastao u okviru projekta Instituta za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu „Obrazovanje i učenje – pretpostavke evropskih integracija“ (br. 149015), koji finansira Ministarstvo nauke i tehnologije Republike Srbije.

znanja, ume li tim znanjem da se koristi, i pokazuje li potrebnu logičnost u izvođenju, a pouzdanost i pravilnost u iskazivanju svojih zaključaka“ (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887: 206). Dakle, trebalo je osmisлити i organizovati proveru ne samo obima znanja učenika, već i sposobnosti da ta znanja poveže u sistem i da ih kritički primeni.

Učenika su ispitivali predmetni nastavnici pred komisijom u kojoj su se nalazili nastavnici predmeta koji se polažu, tri nastavnika koje je izabrao profesorski savet, direktor škole i izaslanik Ministra prosvete i crkvenih dela. Ispiti nisu bili javni, ali su mogli da im prisustvuju ostali nastavnici iz škole, bez prava da postavljaju pitanja.

Za izaslanike je Ministar prosvete birao profesore Velike škole, kasnije Univerziteta, a samo u nekoliko slučajeva to su bili referenti iz ministarstva, upravnik Narodne biblioteke ili profesori i pedagozi u penziji. Izaslanik je imao zadatak da prati realizaciju propisanih Pravila o ispitu zrelosti. Međutim, pored ovog zadatka, koji je bio više formalne prirode, izaslanici su predstavljali i vezu između srednje škole i fakulteta i srednje škole i Ministarstva.

Prema Pravilima iz 1876. godine, učenici gimnazije polagali su ukupno 14 ispita iz 12 predmeta, a učenici realke 14 ispita iz 17 predmeta. Prvobitna koncepcija ispita zrelosti u Srbiji bila je usmerena ka ispitivanju skoro svih sadržaja koje je učenik izučavao tokom srednje škole jer se činilo da je to najpouzdaniji put da se odgovori osnovnom zadatku ovog ispita koji je definisan članom 1. Pravila. Praksa je, međutim, ubrzo pokazala da to nije najbolje rešenje. Prve izmene u Pravila o ispitu zrelosti unete su već 1880. godine, a zatim i 1892, 1902. i 1907. godine, i odnosile su se na sažimanje sadržaja ispita i na neke aspekte organizacije ispita, što se može i videti iz tabele 1.

Tabela br. 1.

1876.	1902.
<p>Pismeno i usmeno Srpski jezik sa stilistikom Nemački jezik Francuski jezik Matematika <i>Samo u gimnaziji:</i> Latinski jezik <i>Samo u realci:</i> Nacrtna geometrija Crtanje Fizika sa mehanikom</p> <p>Usmeno Nauka hrišćanska Opšta i narodna istorija sa zemljopisom Jestastvenica Fizika sa kosmografijom</p>	<p>Pismeno i usmeno Srpski jezik Živi strani jezik Matematika <i>Samo u gimnaziji:</i> Latinski jezik <i>Samo u realci i samo pismeno:</i> Nacrtna geometrija</p> <p>Usmeno Opšta i narodna istorija sa zemljopisom <i>Samo u realci:</i> Fizika sa hemijom</p>

Članom 19. Pravila o ovom ispitu iz 1876. godine bilo je propisano da u jednom terminu za usmeni ispit učenik odgovara iz svih predviđenih predmeta. Jedan učenik je, tako, u ispitnoj situaciji provodio od 3 do 4 sata, jer su istovremeno ispitivana po 2 učenika iz 9 predmeta. „Kad se uzme na um kako je već potresen svaki pripravnici kad se prozove i na ispitnu stolicu sedne, pa kad se tome prida fizički i duševni napor za vreme ispitivanja, onda se tek može pojmiti stanje u kom se ispitanik nalazi kad se posle 4 sahata sa pomenute stolice dignu. Ovo je za nj bila prava tortura“, zabeležili su u izveštaju o ispitima u Prvoj beogradskoj gimnaziji profesori i izaslanici Panta Srečković i Kosta Aković 1879. godine (Prosvetni glasnik, 1880: 46-49).

I drugi izaslanici su u svojim izveštajima navodili slična zapažanja, kao i predloge da se usmeni ispiti rasporede tako da se ispituje jedan po jedan predmet, kako bi se smanjio stres kojem su učenici izloženi, rasteretila komisija a izaslanici mogli „načiniti i pouzdaniju ocenu o nastavničkoj sposobnosti ispitujućeg profesora“ (Ibid.) Neki izaslanici su, na svoju ruku, ispiti tako i organizovali, što su i navodili u izveštajima. Inače, ispiti zrelosti su, u zavisnosti od rokova koje propiše ispitna komisija, mogli trajati po mesec dana, a izaslanici su bili obavezni da sve vreme budu prisutni.

Vremensko trajanje ispita preciznije je regulisano 1892. godine, kada je propisano da se usmeni ispit organizuje najkasnije tri dana od pismenog i da ne traje duže od četiri dana. Usmeno ispitivanje jednog učenika iz jednog predmeta trebalo je da traje oko 10 minuta, uz napomenu da „učenika ne treba požurivati već mu dopustiti da se o svakoj stvari, koja u stavljena mu pitanja dolazi, može jasno, tačno, smišljeno i dosledno iskazati“ (Prosvetni glasnik, 1892: 324).

Centralni deo ispita zrelosti činili su srpski jezik, matematika i strani jezici, u gimnaziji i latinski jezik, i oni su polagani pismeno i usmeno. U Pravilima iz 1880. godine okvirno su dati kriterijumi za procenu zrelosti učenika na osnovu rezultata na ovim ispitima (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887: 209).

Na pismenom ispitu iz srpskog jezika, koji je podrazumevao pisanje sastava na određenu temu, od učenika se očekivalo da pokaže razumevanje i poznavanje zadate teme, gramatičko pravilno, jasno i dosledno izlaganje i prirodno i pravilno zaključivanje.

Prema Pravilima iz 1880. godine, tema je trebalo da se odnosi na kulturnu, političku, književnu narodnu ili opštu istoriju i zemljopis, uz napomenu da se učenici tokom školovanja nisu njome već bavili na sličan način. M i h a i l o Vulić je u već navedenom izveštaju zabeležio da se učenik kome je, na primer, zadato da objasni „Pretežnost Jevrope prema ostalim delovima sveta“ nalazi pred preteškim zadatkom koji ga zbunjuje, zbog čega on zaboravlja na kom se ispitu nalazi i zbog čega. Time se gubi smisao ispita iz srpskog jezika, smatrao je

Vulić. Pismenost učenika bi se mogla proveriti i jednostavnijom temom koja bi se odnosila na njegovo poznavanje i mišljenje o nekom određenom istorijskom periodu ili događaju ili o nekom delu planete, pre svega svoje zemlje (Prosvetni glasnik, 1880: 628).

Svetislav Vulović, izaslanik na ispitima u niškoj gimnaziji, zapazio je da su učenici pišući sastave na suviše široko postavljene teme pokušavali da pokažu što više znanja, što je nastavnika dovodilo do pitanja o tome šta i kako ocenjivati (Prosvetni glasnik, 1885: 682). Neki nastavnici, navodi on, ocenjivali su samo broj gramatičkih grešaka, što nije dovoljan pokazatelj ni pismene zrelosti učenika niti njegove sposobnosti da prati fakultetska predavanja. Vulović smatra da treba najpre da se definiše cilj pismenog ispita iz srpskog jezika – da li se na njemu ispituje znanje iz neke oblasti, pismenost ili sposobnost učenika da prati predavanja na Velikoj školi. Ako je reč o ovom poslednjem, onda bi ispit bio organizovan drugačije. Učenicima bi trebalo održati nekoliko fakultetskih predavanja na razne teme, a zatim oceniti njihove beleške.

U Pravilima iz 1892. godine uvažene su sugestije izaslanika u vezi sa opsegom teme, pa se samo navodi da tema za prozni sastav treba da bude „u domašaju mogućnog razvitka znanja i misli u svršenog gimnaziste ili realca“. Evo nekoliko primera: „Kakve koristi mogu imati država i otadžbina od valjanoga sina svoga i građanina (sa dokazima iz srpske istorije)?“, „Upoređenje stare i dubrovačke književnosti“, „Zamišljeno putovanje po Srpskoj zemlji, praćeno sećanjem na istorijske događaje iz prošlosti“ (Nastavnik, 1895: 57).

Značenje maternjeg jezika na ispitu zrelosti definisao je Bogdan Popović u komentaru povodom ispita u Drugoj beogradskoj gimnaziji 1895. godine. Na ispitu su učenici pokazali poznavanje velikog broja podataka iz istorije književnosti, međutim dela autora o kojima govore nisu čitali, zapazio je on. Čitanje izvornih dela je najpouzdanija priprema za pismeno izražavanje koje se od njih na ispitu zrelosti i očekuje. Književno obrazovanje nije poznavanje niza činjenica o književnosti već je to „naročita kultura duha, koja se ne da ničim drugim zameniti, i koja je svakom potrebna, i onome koji će docnije učiti istorijske i onome koji će učiti prirodne nauke“ (Prosvetni glasnik, 1895: 442).

Na ispitu iz matematike od učenika se očekivalo brzo rešavanje svih računskih zadataka iz života i razumevanje osnova aritmetike i geometrije. Učenici realke kao poseban ispit polagali su i nacrtanu geometriju. Pravilima iz 1880. godine propisano je da se na pismenom ispitu nađe po jedan zadatak iz aritmetike i algebre i dva iz geometrije. Program za usmeni ispit obuhvatao je sledeće teme: „pravila o upoređenju i podizanju na prvi i drugi stupanj, o radnji s logaritmima, o izvlačenju korena i ostalim važnijim tvarima i njihovoj naučnoj svezi“, kao i

razumevanje i rešavanje zadataka koji zahtevaju povezivanje znanja iz geometrije, planimetrije i trigonometrije.

Iz nastavnog programa za gimnaziju, pa samim tim i iz programa za ispit zrelosti, bile su izostavljene dve matematičke oblasti – stereometrija i analitička geometrija u ravni. A gimnazijalci su, iako ne poznaju ove oblasti, imali pravo upisa na Tehnički fakultet Velike škole. Ovaj propust zapazili su Dimitrije Nešić i Jovan Turoman i to obrazložili u izveštaju o ispitu zrelosti u Kragujevačkoj gimnaziji 1879. godine. Prema njihovom mišljenju, trebalo bi izvršiti racionalizaciju nastavnog plana i programa u gimnaziji, kako bi navedene oblasti bile uključene bez dodatnog opterećivanja učenika. Kosmografija ne mora da bude zaseban predmet, napomenuli su oni, zatim iz latinskog jezika bi trebalo sažeti neke oblasti, sintaksu na primer, i u nastavu uključiti lakše i zanimljivije tekstove, itd. (Prosvetni glasnik, 1880: 101).

Sugestija o dodatnim nastavnim oblastima iz matematike za gimnazijalce je uvažena, ali tek u Pravilima o ispitu zrelosti iz 1892. godine. Skup znanja koji se od tada i od gimnazijalaca očekivao iz matematike proširen je prema potrebama Velike škole i nije menjan do kraja perioda kojim se bavimo u ovom radu.³ Na pismenom ispitu iz matematike trebalo je da se bar jedan od zadataka odnosi na neku realnu, životnu situaciju. Jovan Žujović je 1885. godine na ispitu u Kragujevačkoj gimnaziji zapazio da na ovaj „vrlo umesno stavljen zahtev“ nastavnici nisu obratili pažnju, a učenicima su zadali teške i kompleksne zadatke. Takvim zadacima se, smatrao je on, može ispitati sposobnost logičkog mišljenja i pripremljenost za velikoškolske matematičke studije, ali to ne bi trebalo činiti na račun praktičnih znanja (Prosvetni glasnik, 1885: 591).

Iz pokušaja nastavnika da na što adekvatniji način odgovore zahtevu za „praktičnošću“ nastajali su matematički zadaci koji nisu samo zanimljivi u opštem i pedagoškom smislu, već i kao ogledalo društvenih i ekonomskih okolnosti u Srbiji krajem XIX i početkom XX veka. Na primer, učenicima Gimnazije Kneza Miloša Velikog 1900. godine dat je sledeći zadatak: „Neki siromašak zatraži stan u jednoga tvrđice; kad mu ovaj ne dade, siromašak učini ovakav predlog; pristajete li veli, da Vam za prvi dan platim 1 dinar, za drugi 2, za treći 3 itd., ali da Vi meni

³ I. *Aritmetika i algebra*: O metarskim merama, rad s običnim i desetnim razlomcima i računskim zadacima iz života. Prve četiri vrste računanja s algebarskim brojevima i izrazima. Razmere i srazmere. Stepenuvanje i korenovanje. Kvadrat i kvadratni koren algebarskih brojeva i određenih brojeva. Logaritmovanje algebarskih izraza i brojeva. Rešavanje jednačina prvog stepena s jednom i s više nepoznatih količina. Aritmetički i geometrijski redovi; njihovo sabiranje. Rešavanje kvadratnih jednačina s jednom nepoznom i više nepoznatih. Iz nauke o kombinovanju: način sklapanja i broj permutacija, kombinacija i varijacija. — II. *Geometrija*: Vrste geometrijskih slika. Pravila o linijama i uglovima u krugu. Izračunavanje kružnog obima, luka i površine. Vrste i osobine rogljastih i okruglih tela. Izračunavanje površine i zapremine kod prizama, piramida, pravilnih tela, oblica, konusa i lopte. Osnovni obrasci trigonometrijskih funkcija; njihove primene na rešavanje trouglova. Glavni pojmovi iz analitičke geometrije.

date za prvi dan samo 1/1000 deo pare (din.), za drugi 2/1000, za treći 4/1000 itd. Gazda pristade na ovako originalnu pogodbu za mesec dana. Kakav je bio uzajamni račun posle ovoga vremena?“ (Prosvetni glasnik, 1900: 25). Učenici Druge beogradske gimnazije 1911. godine rešavali su sledeći zadatak: „Neko hoće svoju redovnu polugodišnju rentu od 550 dinara, koju ima da uživa 16 godina, da proda i novac koji za nju dobije, da izda pod prost interes, pa onda da uživa samo taj interes, ne krnjeći kapital. Koliko će imati polugodišnjeg prostog interesa ako je procenat pod složenim interesom 5%, a pod prostim 8%?“ (Prosvetni glasnik, 1911: 649).

Na ispitu iz živog stranog jezika učenike je očekivalo pismeno i usmeno prevođenje sa srpskog na strani jezik i „jednog težeg teksta“ na srpski jezik. Dobar prevod, prema Pravilima o ispitu zrelosti, podrazumevao je razumevanje osnovne ideje nepoznatog teksta, razumevanje rečeničkih konstrukcija i duha jezika, kao i usklađenost sa duhom srpskog jezika. Bogdan Popović, u već navedenom izveštaju, komentariše i deo ispita koji se odnosi na prevod sa srpskog na strani jezik. Najbolja metoda za izučavanje stranih jezika u školi jeste ona koja učenika motivise da što više čita i prevodi sa stranog na maternji, a ne obrnuto, istakao je on. Ovo drugo podrazumeva dobro savladan jezik, obiman rečnik, poznavanje frazeologije jezika i rečeničkih konstrukcija. „Inače, to je za đaka mučan i beskoristan kuluk“, konstatuje on, i ovaj zahtev ima smisla postaviti samo na profesorskim ispitima (Prosvetni glasnik, 1895: 442). U nastavi bi trebalo ograničiti beskonačno učenje gramatike u korist čitanja, jer se tako uči i maternji jezik, napomenuo je Popović.

Pravilima iz 1876. godine predviđeno je polaganje ispita i iz nemačkog i iz francuskog jezika. Ova odredba ublažena je već 1880, kada je učenicima omogućeno da biraju jedan od ova dva jezika, a tek od 1902. godine ovaj ispit je podrazumevao samo prevod na srpski jezik „jednog dužeg i težeg sastava“ (Prosvetni glasnik, 1902: 133).

Usmeni ispit iz stranog jezika mogao je do 1892. godine presudno, po učenika i njegove planove, da utiče na dalji tok ispita zrelosti. Pravilima o ispitu zrelosti iz 1876. i 1880. godine propisano je da prvi po redosledu na usmenim ispitima bude strani jezik. Prema Pravilima iz 1876. godine, učenik koji ne položi ovaj deo usmenog ispita trebalo je da ponavlja završni, sedmi razred. To je značilo da ponovo treba da polaže i godišnji ispit, a zatim i ispit zrelosti (Prosvetni glasnik, 1880: 47). Pravilima iz 1880. godine ova odredba je ublažena pa je učenik koji ne dobije prelaznu ocenu samo gubio pravo da nastavi sa ispitom zrelosti i ponovo je mogao da ga polaže nakon tri meseca ili godinu dana. Izaslanici su u izveštajima isticali da je navedena odredba suviše stroga i da bi je trebalo ukinuti,

a ispit iz stranog jezika izjednačiti sa ostalim ispitima, što je i učinjeno 1892. godine.

Pored živog stranog jezika, gimnazijalci su polagali i latinski jezik. Do 1892. godine ovaj ispit se sastojao iz usmenog dela na kome je učenik trebalo da pokaže poznavanje gramatike i sposobnost prevođenja bez rečnika, i pismenog sa rečnikom. Od 1892. usmeni deo ispita je olakšan i podrazumevao je „prevođenje i tumačenje lakšeg teksta“ (Prosvetni glasnik, 1892: 325).

Značajnije promene unošene su u deo programa ispita zrelosti predviđenog za usmeno polaganje. Ove izmene donekle su menjale i samu koncepciju zrelosti, odnosno pripremljenosti za fakultetsku nastavu. Za usmeno ispitivanje, pored prethodno prikazanih predmeta, bili su predviđeni i opšta i narodna istorija sa zemljopisom, fizika, hemija, kosmografija i jestastvenica.

Iz istorije je trebalo da učenici pokažu pregledno poznavanje „starije i novije istorije srpskoga naroda“, kao i glavnih političkih i kulturnih momenata svih perioda (učenici realke samo nove istorije). Ovaj program propisan je 1880. godine i nije menjan, dok je deo programa koji se odnosio na zemljopis postepeno sužavan. Tako je od učenika, prema Pravilima iz 1880. godine, očekivano poznavanje osnovnih znanja iz matematičke, fizičke geografije i političke podele zemljine površine, a posebno Balkanskog poluostrva i Evrope, kao i mreža najvećih reka i ortografski pregled. Ova poslednja tema je 1892. godine isključena, a 1902. godine od učenika se očekivalo da pokažu samo ona znanja iz geografije koja su potrebna za razumevanje istorije. Istorija je, međutim, na ispitu zrelosti bila zastupljena u širem obimu nego što je propisano ovim programom, jer su teme za pismeni ispit iz srpskog jezika često bile istorijskog karaktera.

I program iz fizike i hemije postepeno je sužavan. Ispit iz fizike je prema Pravilima iz 1880. predviđen samo za gimnaziju i od učenika se očekivalo poznavanje, „bez izvođenja matematičkih dokaza“, opštih svojstava tela, zakona kretanja i ravnoteže, toplote, svetlosti, zvuka i magnetizma. A u realkama je trebalo polagati još i hemiju i kosmografiju. Iz hemije se očekivalo da učenici poznaju osnovne elemente, hemijska jedinjenja, srodstva, sile znake, formule, kiseline, baze, soli, važnije metale i njihova hemijska svojstva, alkohol, etar i životinjske materije. Iz kosmografije oblik Zemlje, sklop i oblik kopna, mora, nastanak brda, provala, ravnica, položaj i odnos Zemlje prema Suncu i planetama.

Proširenje programa za ispit zrelosti iz matematike, 1892. godine, uticalo je na isključenje kosmografije kao oblasti znanja potrebne budućem studentu. Neki izaslanici (Jovan Žujović, Jovan Cvijić) sa ovakvom izmenom nisu se u potpunosti slagali i isticali su da učenik treba da pokaže i neka osnovna znanja o planeti na kojoj živi. Od 1902. godine učenici realke su umesto kosmografije

polagali fiziku, a 1907. fizika je isključena iz programa za gimnazije, pa su je uz hemiju polagali samo učenici realke.

Jestastvenica je bila sastavni deo ispita zrelosti do 1892. godine. Na ovom ispitu učenik je trebalo da pokaže osnovno poznavanje „sistemne podele triju carstava i njihovih glavnijih klasa i redova; da ume u nekoliko razložiti fiziološke pojave i funkcije važnijih životinjskih i biljnih organa“ (Prosvetni zbornik zakona i naredaba, 1887: 216). Jovan Žujović je komentarišući organizaciju ispita iz ovog predmeta u kragujevačkoj gimnaziji, 1885. godine, predstavio i svoje viđenje nastave i smisla ove naučne discipline kao nastavnog predmeta. Na ispitu iz jestastvenice nije bilo primeraka „ni iz jednog carstva prirodnog“, zapazio je on, a to je bilo potrebno, ne kako bi se proverilo da li ih učenici prepoznaju nego „da li umeju sistematski da ih promatraju i naučno opisuju“ (Prosvetni glasnik, 1885: 591). Za ovaj predmet, istakao je on, predviđen je dovoljan broj časova, međutim znanje koje su učenici na ispitu zrelosti pokazali „ne odgovara uloženom radu ni upotrebljenom vremenu“. Žujović napominje da nastava ne treba da ima za cilj upoznavanje učenika sa velikim brojem činjenica već, razvijanje „posmatračke“ i sposobnosti za „stvarno razumevanje celokupne prirode“. Međutim, nastavnici se samo na rečima zalažu za izučavanje prirode iz nje same, a u praksi su, ipak, učenike upućivali na udžbenik. Nastavnicima bi trebalo „staviti u dužnost“ da sa učenicima odlaze u prirodu i prikupljaju i posmatraju prirodne predmete, smatra Žujović.

Nekoliko godina kasnije, 1891. godine, direktor kragujevačke gimnazije napravio je i kritički osvrt na koncept ispita zrelosti u izveštaju o radu škole. Od učenika se traži isuviše veliki broj predmeta, smatrao je on, i zato nije moguće ostvariti osnovni zadatak ovog ispita. Jestastvenicu bi trebalo isključiti iz ispita zrelosti, a lista predmeta bi trebalo da bude svedena na jezike, matematiku s fizikom i geografiju s istorijom. Tako bi imalo smisla od učenika očekivati i zahtevati dublje i svestranije znanje od onog koje nakon ispita zrelosti učenici iznose iz škole (Prosvetni glasnik, 1891: 15). Pravilima o ispitu zrelosti iz 1892. godine jestastvenica je i isključena iz ispita zrelosti. Jovan Cvijić se, kao izaslanik na ispitima u pirotskoj gimnaziji 1895. godine, u svom izveštaju zalagao za ponovno uvođenje ovog predmeta jer je smatrao da učenici treba da pre dolaska u Veliku školu pokažu poznavanje nekih elementarnih pojmova prirodnih nauka (Prosvetni glasnik, 1895: 448). A. Henrih Liler, profesor Prve beogradske gimnazije, u članku o koncepciji ispita zrelosti, koji je iste godine objavljen u časopisu *Nastavnik*, konstatovao je: „U vremenu, kada su prirodne nauke tako važne, kada one svet kreću i njime vladaju, izbaciti prirodne nauke sa ispita zrelosti, na kome se predmeti ispituju samo u opštim crtama, čini mi se da je u najmanju ruku pogreška, ako ne i greh“ (Liler, 1895: 593).

Preliminarnu listu zadataka za pismeni ispit sastavljao je predmetni nastavnik. Zatim je u dogovoru sa direktorom sužavao ovu listu tako da ostane za 10 pitanja više od broja prijavljenih kandidata. I konačno, ispitna komisija je na sam dan ispita sa ove liste odabirala ona pitanja koja će se zadati učenicima. Za usmeno ispitivanje pripremane su kombinacije pitanja na listićima, od kojih je učenik izvlačio jednu, s pravom da je zameni. I nastavnici i izaslanici su smatrali da bi trebalo da se obezbedi jedooobraznost maturalnih ispita koja bi sve učenike srednjih škola postavila u isti položaj. Programi ispita za pojedine predmete koji su dati u okviru Pravila bili su uopšteni pa su nastavnici mogli da sastave veoma teška ili veoma laka pitanja. Jedan od predloga koji se najčešće zastupao bio je da svi maturanti polažu ispit na jednom mestu, što je tehnički bilo teško izvodljivo. Kao drugi oblik jednoobraznosti predlagano je da svi učenici istovremeno polažu ispit u svojim školama, a da zadaci budu sastavljeni u Ministarstvu. Međutim, nijedan od ovih predloga nije realizovan i učenici su na ispitu odgovarali na pitanja koja su njihovi nastavnici sastavljali, što je i bilo najadekvatnije rešenje u decenijama kojima se ovaj rad bavi. Realizacija nastave u većini srednjih škola svake godine nailazila je na prepreke karakteristične samo za određenu školu, na primer, nema propisanog udžbenika, pa učenici uče iz diktiranih beleški, odsustvo ili zamena nastavnika, nastavnici koji predaju nematične predmete, različiti materijalni uslovi rada, tek formirana škola, itd. Na ispitu zrelosti su predmetni nastavnik i ispitna komisija uzimali u obzir i ove okolnosti, pa su ili pitanja ili samo ocenjivanje donekle usklađivali sa njima, o čemu su, takođe, izaslanici izveštavali.

Na ispitu zrelosti u kragujevačkoj gimnaziji 1885. godine Jovan Žujović je primetio da ispitni odbor donosi ocene na „porotnički način“, a ne strogo prema uspehu učenika na ispitu. „Sa time sam se i ja slagao, jer na svakome ispitu priličnu ulogu igra, ono što se obično zove „sreća“, „slučaj“, „stidljivost“ ili „strah“, pa je dobro da ispitivači poznaju iz ranije zaslužnost kandidata i na minimum svedu ulogu pomenutih prilika“ (Prosvetni glasnik, 1885: 592). Ovakav pristup ispitivanju je, prema Žujoviću, u saglasnosti sa prvim članom Pravila o ispitu zrelosti. Strogo ocenjivanje činjeničkog znanja treba ostaviti za Veliku školu i godišnje ispite u srednjoj školi, napomenuo je on, a „zrelost“ može da se ima i dokaže i ako se i ne pokaže detaljno poznavanje izučavanih sadržaja. Zrelost ne treba priznati samo onima koji su jedva prelazili iz razreda u razred i koji su nezainteresovani i bez volje za daljim obrazovanjem.

Ispitna komisija je procenjivala „zrelost“ svakog učenika dva puta, nakon pismenog i nakon usmenog ispita. Pravilima iz 1892. godine uvedena je mogućnost oslobađanja učenika od usmenog dela ispita i preciznije je definisano pitanje slabih ocena i „nepriznavanja“ zrelosti. Učenik koji bi dobio slabu ocenu

iz srpskog, ili više od dve slabe iz drugih predmeta, nije mogao na usmeni ispit, i u tom slučaju njegov ispit je odlagan na godinu dana. Učenici primernog vladanja, koji su u završnom razredu imali vrlo dobar ili odličan uspeh, mogli su biti oslobođeni usmenog dela ispita zrelosti iz srpskog jezika, matematike i stranog jezika ukoliko su na pismenom ispitu ocenjeni kao odlični. Ispita iz predmeta koji se polažu samo usmeno učenik je oslobođan ukoliko je u najvišem razredu iz njih imao vrlo dobre i odlične ocene.

Prema procenama ispitnih odbora, ovaj član Pravila nije bio dovoljno preciziran jer su se često postavljala pitanja da li i koga treba osloboditi kog dela ispita. Nastavnici i izaslanici su predlagali da se ovaj član jednostavno isključi i da se nijedan učenik ne oslobađa ispita zrelosti. Prvo, zato što i najboljim učenicima treba dati priliku da pokažu ono što znaju, a za njih ustanoviti posebnu nagradu. Drugo, ako usmeni ispit polažu samo đaci sa slabim i dobrim uspehom, izgubiće se uvid u kvalitet nastave, čijoj proceni su ipak mogli doprineti odgovori vrlo dobrih i odličnih učenika. Pravilima iz 1902. godine precizirano je da usmenog ispitivanja mogu biti oslobođeni samo učenici primernog vladanja, koji su u poslednjem razredu gimnazije imali sve vrlo dobre i odlične ocene, a na pismenim ispitima prosečnu ocenu preko četiri.

Iako nisu mogli uticati na odluke o priznavanju zrelosti za svakog pojedinog učenika, izaslanici su u svojim izveštajima iznosili opštu ocenu o načinu ocenjivanja i zrelosti učenika određene škole, a uz nju i svoje viđenje kvaliteta nastave i rada škole u celini. Bogdan Popović je 1895. godine, u vezi sa „zrelošću“ učenika Druge beogradske gimnazije, zabeležio da iako učenici „znaju svoje predmete“, njihovo opšte znanje i stečene sposobnosti ipak nisu dovoljne da bi se odgovorilo zahtevima navedenim u članu 1. Pravila o ispitu zrelosti. To znači, smatrao je Popović, da „đaci znaju malo za svoje godine i za vreme koje su proveli u učenju“, što važi i za najbolje učenike: „Što se tiče umne razvijenosti, ja nisam opazio da su naši đaci navikli da lično rade i samostalnije razmišljaju o predmetima koje uče.“ Od srednjoškolaca se ne može očekivati stepen samostalnosti „u opažanju i umovanju“ koji se traži od studenata Velike škole, ali bi nastavnici, smatra on, trebalo da ih navikavaju na kritički pristup sadržajima koje izučavaju. Učenje ne bi trebalo da se svede na prosto zapamćivanje, već da učenici „uvek razumeju zašto i kako nešto biva, i da sami prave kombinacije na osnovu onoga što su naučili“. Ispitani učenici ne umeju „da prave te kombinacije“, konstatovao je Popović, pa tako ni osnovni zadatak koji je ispitu zrelosti postavljen nije moguće realizovati. Maturantima se izdaje svedočanstvo o umnoj zrelosti, dokument koji im otvara put ka studijama za koje oni, u stvari, nisu spremni jer „ta zrelost baš je ono u čemu oni oskudevaju najvećma“. Prvo, zato što nisu naučili samostalno da misle i „kolika je šteta od toga za njihovo dalje učenje, pojamno je“. I drugo, zato što

iz škole ne iznose sva potrebna znanja da bi nastavili školovanje. Odlični učenici zaista su odlični, ističe Popović, u pojedinim naučnim disciplinama, ali su slabi u dve osnovne, opšte, a to su maternji jezik i strani jezici. Popović napominje još i da je nesrazmerno mali broj odličnih učenika u odnosu na ostale, što predstavlja „nov znak slaboga uspeha u našim gimnazijama, i jedan od najozbiljnijih, od onih o kojima treba najveću brigu voditi“ (Prosvetni glasnik, 1895: 442).

Tri godine kasnije, 1898, izaslanik u ovoj gimnaziji bio je Mihailo Nedeljković (inače i član komisije Glavnog prosvetnog saveta koja je sastavila predlog Pravila o ispitima zrelosti 1892. godine). On je zapazio još jedan problem koji je uticao na opštu sliku o kvalitetu nastave u ovoj školi. Od 40 prijavljenih kandidata, zrelost je priznata samo šesnaestorici i pored ocenjivanja koje je bilo „blago i korektno“. Nedeljković, na primeru problema zatečenih u ovoj školi, predlaže mere organizacionog i sistemskog karaktera koje bi se mogle primeniti u svim školama kako bi njihov rad bio kvalitetniji. On smatra da dužnosti direktora škole treba da budu precizno definisane, da bi trebalo uvesti stalni nadzor savetodavnog karaktera, da nastavnici treba da predaju predmete za koje su školovani i pedagoški obrazovani na Velikoj školi, da treba sastaviti detaljne nastavne programe, preporučiti najbolje nastavne metode i posebnu pažnju posvetiti dobrim udžbenicima (Prosvetni glasnik, 1898: 70, 123).

Ipak, izaslanici su uglavnom konstatovali da su učenici kojima je priznata zrelost spremni za pohađanje fakultetske nastave. Oni kojima zrelost nije priznata imali su tri meseca ili godinu dana da se pripreme za to. Prolaznost na ispitima zrelosti, kretala se, na primer, u periodu od 1903. do 1906. godine u pojedinim gimnazijama od 35,29% do 100%.

Tabela 2. (Objavljeno u: Prosvetni glasnik, 1907: 285)

Gimnazija	1903. g. %	1904. g. %	1905. g. %	1906. g. %
Prva beogradska	61,29	79,07	71,43	82,76
Druga beogradska	90,32	77,08	76,67	40,74
Treća beogradska	71,74	86,11	47,37	73,44
Zaječarska	100,00	66,67	78,57	100,00
Kragujevačka	60,00	81,25	74,36	78,26
Niška	35,29	65,00	71,43	87,50
Požarevačka	-	78,95	57,14	62,50
Užička	-	82,35	85,71	100,00
Svega	68,08	78,11	65,82	76,19

Statističari Ministarstva prosvete brižljivo su prikupljali, obrađivali i u Prosvetnom glasniku objavljivali podatke o ispitima zrelosti iz godine u godinu.

Javnosti su bili dostupni i zadaci sa pismenih ispita održanih u svakoj pojedinoj školi, kao i izveštaji izaslanika. Sve to ukazuje da je ispitima zrelosti posvećivana značajna pažnja od strane Ministarstva prosvete. Međutim, s obzirom na obimnost objavljenih dokumentacije, kritički osvrti i teorijski radovi o ovoj temi nisu bili česti. Profesorsko društvo je do 1912. godine održalo više od 20 godišnjih skupština i za to vreme o ispitima zrelosti raspravljano je svega dva puta. Rezultat ovih diskusija predstavljen je uopštenim rezolucijama kojima se konstatuje da su ispiti zrelosti značajni i da se njima treba baviti kontinuirano. Ove diskusije vođene su na osnovu kraćih studija čiji su autori Mita Nešković (1892) i Henrih Liler (1895).

Ispitom zrelosti trebalo je proceniti pripremljenost učenika za dalje obrazovanje. Pripremljenost je do 1892. godine podrazumevala, pored pismenosti, i poznavanje određenog obima činjenica koje je učenik izučavao u okviru više predmeta. Ovakav koncept ispita pokazao se složenim i nepraktičnim jer se u moru činjenica, čije je poznavanje učenik trebalo da za kratko vreme pokaže, gubio uvid u njegovu sposobnost da prati nastavu na fakultetu. Do odgovarajućeg obima ispita došlo se 1902. godine, kada su doneta Pravila prema kojima je ispit zrelosti trebalo da polaže prva generacija učenika srednje škole reformisane 1898. godine. Predviđeno je da se i pismeno i usmeno učenik ispita iz disciplina koje čine osnovu pismenosti i samo usmeno iz predmeta specifičnih za smer srednje škole koji je pohađao – realni ili klasični.

Programi za ispite zrelosti, nasuprot očekivanju i insistiranju izaslanika, nisu precizirani, već su uopštavani. To je koncepciju ispitivanja udaljivalo od potrebe za jednoobraznošću na koju se takođe ukazivalo, a nastavnicima se ostavljalo više slobode u sastavljanju ispitnih pitanja. Kriterijumi, kao i oblik ispitivanja zrelosti u smislu člana 1. Pravila o ovom ispitu, takođe nisu bili precizirani. Ipak, ispiti zrelosti za srednju školu predstavljali su odraz kvaliteta nastave i rada nastavnika u određenoj školi, kao i mesto susreta ove škole sa Velikom školom i sa Ministarstvom prosvete. Izaslanici ministra prosvete su na ispitima imali prilike da se upoznaju sa budućim studentima i da se susretnu sa svojim bivšim studentima, sada nastavnicima, ali i da se informišu o problemima sa kojima se određena škola suočava. Ministarstvo su upoznavali sa svojim zapažanjima, a često i vršili pritisak da se određeni problem što pre reši. Njihovi izveštaji se, tako, nisu svodili samo na komentare o realizaciji Pravila o ispitu zrelosti, već sadrže i kritičke osvrtne na ovaj dokument, na kvalitet nastave i organizaciju i rad škole.

Značenje ovog ispita za učenika definisao je profesor Mihailo Vulić, izaslanik na ispitu u Prvoj beogradskoj gimnaziji 1880. godine: „Ispit zrelosti je ozbiljno težak i po đaka sudbonosan; on se duboko dotiče častoljublja učeničkog. I u samoj stvari ispit smelosti, kome je zadatak da osvedoči spremu đaka za

samostalne studije u daljem fakultetskom obrazovanju, i treba da je ozbiljan ispit. I zato ga i ne treba bez preke potrebe otežavati“ (Prosvetni glasnik, 1880: 627).

Reference

- ĐER, G., NADVINSKI, D. (1961). Neka iskustva i zapažanja sa završnog ispita u gimnaziji, *Pedagoška stvarnost*, br. 9, 663-674.
- MAZIĆ, S., MAKSIMOVIĆ, I. (1995). Maturski ispit u srednjoj školi, *Nastava i vaspitanje*, br. 1-2, 51-69.
- NASTAVNIK* (1890-1912)
- PROSVETNI GLASNIK* (1880-1914)
- PROSVETNI ZBORNIK ZAKONA I NAREDABA*, 1887, BEOGRAD.
- PROSVETNI ZBORNIK ZAKONA I NAREDABA*, 1895, BEOGRAD.
- POTPARIĆ, Č. (1961): Završni ispit u gimnaziji, *Pedagoška stvarnost*, br. 2, 99-94.
- SMILJANIĆ, Đ. (1965): Za proširenje sadržaja završnog ispita u gimnazijama u SR Srbiji, *Pedagoška stvarnost*, br. 9, 575-580.

Aleksandra Ilić-Rajković⁴
University of Belgrade

Maturity Exam as the Condition for Further Education in Serbia at the end of XIX Century and the Beginning of XX Century⁵

Abstract: In Serbia people took their maturity exams for the first time in 1875/'76 school year. They were statutory in 1873 and regulated by special Rules with the amendments made in 1880, 1892, 1902 and 1907. According to this document, the maturity exam was expected to estimate whether the knowledge a student possesses is of sufficient quality for attending the lessons at High School, i.e, University, that is, whether the knowledge acquired in secondary education is extensive enough, systematic and applicable. In every school the exam was organised by the committee made of teachers, school director and the representative of the Ministry of Education. In this paper the programme of the maturity exam has been analysed along with the criteria, attitudes and dilemmas related to the estimation (assessment) of maturity, success rates, as well as the organisational aspects of this exam.

Key words: maturity exam, assessment, history of education, school.

⁴ Aleksandra Ilić-Rajković, M.A. is teaching assistant at the Department for Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.

⁵ The paper was developed within the project "Education and Learning - Assumptions for European Integrations" (no. 149015) funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia.